

Іван Прокопенко,

Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка (Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0009-3220-4482>

e-mail: i.prokopenko182@gmail.com

ПАРАДИГМА НАСИЛЬСТВА Й ТРАВМА ЯК СУСПІЛЬНІ ЯВИЩА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Сучасна українська культура відбиває, фіксує та осмислює докорінні зміни в українському суспільстві впродовж останніх понад десяти років. Цей злам призвів до потреби перегляду засад, на яких існує українське суспільство, включно з парадигмою насильства, котра виявила свою неспроможність відповісти на сучасні суспільні запити. Одночасно усе вживанішим стає поняття травми, оскільки українське літературознавство дедалі частіше звертається до зарубіжних напрацювань у травматичних студіях, проте стикається з браком зв'язності теоретичних розробок. Існує потреба уточнення важливості оповіді для травми як терміна та встановлення зв'язку між насильством та травмою, котрі лежать в основі цієї розвідки.

Предметом статті є, по-перше, спроба систематизувати центральний термін травматичних студій «травма», наголосивши на аспекті оповідності, а також надавши йому соціального забарвлення, а по-друге — аналіз взаємозв'язку парадигми насилля та травми як суспільних явищ у сучасній українській літературі на основі трьох романів: «Вивітрювання» Артема Чапая, «Усі мої тривожні дзвіночки» Євгенії Бабенко та «Хазяїн» Маркіяна Камиша.

Результати. Статтю, що складається з 7 частин разом з висновками, умовно можна поділити на теоретичну та практичну частини. У межах теоретичної частини статті було запропоновано нове визначення травми як разючої емотивної складової людської его-оповіді. Воно виникає як спроба узгодження доцентрових опозицій у межах травматичних студій, в основі яких лежать п'ять засадничих тез: 1) перенесення уваги з травматичної події до її сприйняття носієм травми; 2) акцент ставиться на важливості пам'яті в житті людини; 3) усвідомлюється та підкреслюється емотивний чинник; 4) травматична подія позбавляється значення неповторюваності, проте залишається надзвичайною; 5) визначення травми передбачає її помислення через категорію оповіді. Дослідник вважає, що оповідність є ключовою характеристикою для інтеграції травми, котра інакше лишається в стані, визначеному як вічне проговорення.

У межах практичної частини статті був проведений аналіз взаємозв'язку парадигми насильства та травми на основі зазначених текстів. Дослідник встановив: травма є наслідком інструменталізації насильства, що має аспект не владарювання, а панування над жертвою. Попередня парадигма насильства не лише потверджує право сили та суспільну ієрархію, де кривдник є сильним, а жертва — слабкою. Одночасно жертва позбавляється статусу жертви, рівності, права на підтримку, а також вимушена замовчувати власний досвід заради конформізму. Інтеграція ж можлива лише через проговорення травми, що означає насамперед переступ існуючих суспільних норм. Без бодай певної суспільної підтримки проговорення не може стати оповіддю, а отже, подолання наслідків травми передбачає суспільне визнання жертви як потерпілого й певне відновлення справедливості. Українське суспільство наразі ж перебуває в межовому стані, де вплив старої парадигми зберігається, оскільки нова парадигма насильства все ще перебуває в процесі становлення. Проаналізовані тексти репрезентують стан помежів'я, де змінена парадигма, відтак інтеграція травми залежить насамперед від суспільних обставин та кола підтримки.

Ключові слова: насильство, травма, сучасна українська література.

I

«Життя на руїнах тюрми породжує дискурс насильства та жорстокості <...> Брутальність військового життя співзвучна брутальності

пострадянського буття загалом. Це життя без любові, без почуттів, пронизане взаємним насильством статей, в якому чоловіки гвалтують жінок, а жінки — чоловіків <...> в якому про-

ституція, зрада, цинізм стали нормою людських стосунків...», — розмірковує про українську літературу 1990-х Соломія Павличко в есе «Насильство як метафора (Дискурс насильства в українській літературі)» (Павличко С., 2002, с. 589–590). Праця лишилася, за Шевельовим, «макетом незбудованого міста», проте яке досі належить збудувати, адже насильство та спричинена ним травма за останні 20 років не лише не зникли, але зайняли одне з чільних місць в українській літературі.

Із початку російського вторгнення, спершу обмеженого, відтак повномасштабного, дискурс насильства стає повсякденним явищем в українській літературі. Озброєна боротьба за українську суверенність, патетичність захисту державности, розквіт комбатантської прози про воєнний досвід її авторів тощо — усе це існує в межах дискурсу насильства, розширює та легітимізує його як потенційний інструмент досягнення суспільного блага, справедливості чи навіть добра. Заразом це виводить соціальну парадигму сприйняття насильства на чільне місце в українській культурі, проте спонукає до осмислення її форми, меж та закладеної в ній дихотомії «насилник — жертва». Активно впровадження в українському літературознавстві травматичних студій можна певною мірою пов'язати саме з усеприсутністю насильства в нашому житті, насамперед з боку російської агресії. Там, де є насильство, існує і жертва, котра намагається осмислити цей досвід.

II

Представники травматичних студій переважно виводять термін «травма» або з теоретичних напрацювань Фрейда, як, наприклад, Кеті Карут, коли інтерпретує його метафору «голос рани» (Карут К., 1995, с. 4), або з визначення травми як ПТСР (посттравматичного стресового розладу), запозичуючи його з царини психіатрії, власне з Діагностичного і статистичного посібника з психічних розладів, переважно в критичній формі, вказуючи на внутрішні обмеження терміна та його застосування (Карут К., 1995; Гупта, Бгаттачарая, Раві Прія, 2019; Кох, 2021; Прокопенко, 2024). Хоча попередні напрацювання теж використовували цей підхід, хиткість таких спроб розуміння травми не залишає сумнівів. Як зазначають Ерік Вертеймер і Моніка Каспер, «травматичним студіям, на відміну від постколоніальних або феміністичних, бракує інституціоналізації» узгодженості, котру можна вивести з того, що «концептуально в серці травматичних студій лежать доцентрові опозиції..., які є водночас

чеснотою і проблемою» (Вертеймер, Каспер, 2016, с. 3–4).

Видається необхідним запропонувати термін, який не буде або тлумаченням метафори, або негативним запозиченням. Тому терміном «травма» позначатиму *разючу відірвану складову людської еґо-оповіді*. Його обґрунтованість полягає у внутрішньому включенні та узгодженні доцентрових опозицій, котрі складають ядро травматичних студій.

По-перше, в цьому означенні відбувається перенесення уваги з травматичної події до її сприйняття носієм травми. Це є засадничим принципом травматичних студій, бо, як пише Кеті Карут, «травма настає як відповідь на (травматичну) подію» (Кеті Карут, 1995, с. 4), тому видається доречним звернути увагу насамперед на те, як саме вона набирає форм.

По-друге, акцент ставиться на важливості пам'яті в житті людини. Людину як особистість формує пам'ять, спогади, які вона несе та через які вона себе осмислює. Це історія її життя, еґо-оповідь. Ототожнення травми зі спогадом виконує одночасно дві функції: обрамлює травматичний досвід, надаючи йому певної нормативності, і відкриває простір для його інтеграції в еґо-оповідь людини, відновлення розірваних зв'язків і зменшення його разючості.

По-третє, усвідомлюється та підкреслюється емотивний чинник. Травматичний спогад є відірваним від пам'яті тому, що він спричиняє біль, який людська психіка в момент травматичної події не здатна була витримати. Біль та негативні емоції, під час травматичної події і спровоковані нею опісля, мають обов'язково враховуватися при аналізі травми.

По-четверте, травматична подія позбавляється значення неповторюваності, проте залишається надзвичайною. Деколоніальні тенденції в царині травматичних студій призвели до того, що деякі дослідники відмовляються від класичного визначення травми як «мото-рошної події поза межами буденного досвіду», бо в межах цієї теорії немає місця насильству, котре має повторюваний характер (Сітаузе, 2020; Гінріхсен, 2013; Гупта, Бгаттачарая, Раві Прія, 2019; Кох, 2013; Суарез, 2016) і яке часто засноване на досі існуючих расистських структурах (Крапс, 2013, 31). Ульріх Кох, спираючись на напрацювання Теодора Адорно, зазначає, що «травму як аномальний досвід виявити легко, зазвичай “нормальний” суспільний стан, що призводить до травми та впливає на досвід травми, виявити та оцінити набагато важче» (Кох, 2013, с. 230), а Вертеймер і Каспер вважають, що «в межах дискурсу травми

виникає питання... що вважати нормальним? (Вертеймер, Каспер, 2016, с. 3). Отже, у межах одного тексту потенційно може бути декілька травм, а під надзвичайністю мається на увазі, що травматична подія оприявнює або раніше витіснене суспільними нормами насильство в одиничному епізоді, або оголює приховане насильство в межах цих самих суспільних норм.

Нарешті, визначення травми передбачає її помислення через категорію оповіді. Тут варто звернути увагу на те, що Крістіна Півідорі називає лімінальною природою травми — міжмежів'ям (Півідорі, 2013, с. 241). Будучи складовою людської пам'яті, травматичний досвід щораз повертається, нездатний бути повністю інтегрованим у еґо-оповідь через власну разючість. Карут називає це «поверненням репресивного» (Карут, 1995, с. 13). Традиційним уявленням є ідея, що через надання голосу жертва має можливість проговорити власну травму, так зване «зцілення через проговорення», котре атрибує Фройдіві. Як пише Кох, посилаючись на Теодора Адорно і Славоя Жижека, «складність травми полягає не лишень у тому, що її важко репрезентувати, але й у тому, що травма неначе опирається репрезентації» (Кох, 2013, с. 221). Сумнівність говоріння полягає в уже згаданому міжмежів'ї: травма як явище існує насамперед в мовленні, між словами, змушуючи жертву артикулювати себе щоразу після повернення. Має сенс означити цей стан вічним проговоренням. Проговорення травми є першим кроком, за яким мусить іти оповідність. Травматичний досвід, дарма якого характеру та якої разючости, мусить бути перетворений на оповідь, котра передбачає обрамлення, кінченість та називання, до яких травма як міжмежове явище є надзвичайно резистентною, оскільки вони ослаблюють її разючий потенціал. Прогалина в спогадах завжди привертатиме увагу, тоді як її інтеграція робить травму досі болючим, але вже одним із численних спогадів, складників еґо-оповіді.

Насамкінець видається необхідним наголосити на важливості контексту для дослідження травми. У своїй статті «Травма в глобальних контекстах» Еліана Барріос Суарез (Суарез, 2016), в межах аналізу теоретичних та методологічних напрацювань студій травми, пропонує власну п'ятикомпонентну теоретичну модель аналізу травми, у якій, серед іншого, позбавляє травму статусу випадкової події, натомість говорячи про неї як про подію, що відбувається послідовно й в соціальному контексті. Дослідниця наголошує на тому, що сприйняття події

як власне травматичної лежить у мінливій суспільній парадигмі травми. Різниця між індивідуальним та суспільним сприйняттям травматичного сама собою може бути джерелом нової травми, бо відмова суспільства вважати подію травматичною позбавляє жертву свого статусу, відтак права на історію та на інтеграцію травми. У цьому оприявнюється конфлікт нормативного та травматичного як виразника девіантного, витісненого чи прихованого в межах владних структур. У такому разі жертва вимушена вдаватися до ожертвлення — акту перетворення кривдником людини на жертву — стосовно самої себе. Подібне самоожертвлення має на меті або спробу витіснення травматичного досвіду для нормалізації свого статусу в суспільстві, без власне інтеграції травми, або задля протиставлення його існуючій парадигмі травми з метою її перегляду та набуття статусу жертви з боку суспільства. Травма як породження насильства є іманентно трансгресивною, тому завжди несе в собі загрозу для влади, демонструючи подальшу неможливість збереження status quo.

III

Соціальну парадигму насильства в українському суспільстві можна охарактеризувати як таку, що наразі перебуває в кризовому стані, де постколоніальні, патріархальні та токсично маскуліні дискурси, де насильство толерується і поширюється як інструмент підтримки соціального порядку, стикаються з поверненням та потвердженням європейських цінностей, із повагою до індивіда та власне обмеженням насильства, де монопольне право на нього має виключно держава й лишень у регульованій формі, на фоні війни, котра потверджує маскуліність і патріархат, агресію та невідчужуване право людини на застосування насильства. У такий спосіб українська держава, а з нею і культура, постає перед викликом такої трансформації парадигми насильства, котра, з одного боку, передбачатиме монополію держави на регульоване застосування сили й постулюватиме дотримання європейських цінностей поваги до людини як індивіда, а з другого, потверджуватиме патріархат як соціальну систему, необхідну для нинішнього виживання українського суспільства, із заохоченням людей, особливо чоловіків, до реалізації свого права на самозахист, себто теж насильства, через владні структури, у такий спосіб поневоли заохочуючи агресію та поширення насильства. І наразі сучасна українська література радше фіксує злам попередньої парадигми насильства, аніж притомно формує нову.

IV

Роман «Вивітрювання» Артема Чапая представляє постапокаліптичну Україну як простір для розмислів щодо впливу катаклізмів на людське суспільство. Вони мають водночас травматизуючий та оновлювальний вплив, змінюючи соціальну систему та, серед іншого, парадигму насильства; проте текст демонструє, як всяка соціальна система з часом вироджується і як зловживання легітимним правом на насильство призводить до повернення попередньої, доапокаліптичної парадигми права сильного.

Описані в романі події відбуваються в недалекому постапокаліптичному майбутньому, де групи вцілілих шукають прихистку від загадкового «вивітрювання», що буквально розчиняє людину в повітрі. Вплив вивітрювання слабшає поблизу водойм та високо в горах, тому одним із таких прихистків стає київська Русанівка. Група людей навмисно представлена строкатою, з колишніми військовими, внутрішніми переселенцями, людьми похилого віку тощо. У її межах попередня соціальна структура швидко деградує до стану первісного суспільства. Спочатку група, захоплена кінцем світу зненацька, займається переважно захистом уцілілих, пошуком ресурсів та підтримкою існуючої інфраструктури. Це переважно рівне суспільство, де лідер — колишній комунальник дядя Сірожа — піклується про людей незалежно від їхнього стану та спроможностей, ресурси розподіляються більш-менш рівномірно, і гарантоване право покинути спільноту в будь-який момент. Варто відзначити, що вплив попереднього суспільного стану досі відзначається в розділенні сфер обов'язків, де чоловіки займаються захистом та вилазками в місто за ресурсами, а жінки — побутом. Також уже відбувається іншування чужих груп уцілілих, зосереджене насамперед через образ труханців, котрих русанівці водночас бояться і ненавидять, бо вбачають у них потенційну загрозу. Насильство ж на даному етапі є регульованим, застосовуючись виключно для захисту кордонів поселення.

Текст Чапая демонструє, що навіть травму кінця світу колектив зрештою інтегрує достатньо, аби можна було жити далі, проте водночас оголює внутрішні розбіжності всередині групи. Різний доапокаліптичний досвід призводить до відмінних прагнень, які зумовлюють конфлікти щодо використання та розподілення ресурсів. На місце егалітарного суспільства приходить суспільство елітарне, де на вищому щаблі знаходиться штаб самооборони та бойовики, котрі починають зловживати своїм становищем. Насильство, досі застосовуване

як захисний інструмент влади, починає використовуватися як інструмент сили. Озброєні бойовики починають зловживати власною силою, нав'язуючи свою волю беззбройній частині, наприклад, без дозволу та/чи потреби вирубуючи дерева, приборігаючи для себе більшість знайдених ресурсів або обмежуючи доступ цивільних до окремих ділянок. Русанівці поступово набирають нової форми соціальної системи, патріархату, проте керівник дядя Сірожа виступає радше елементом стримування своїх офіцерів, особливо Петровича, тримаючи групу в хиткому балансі. Чим довше русанівці існують як група, тим більше оповідач відзначає, що «після ерозії людства на острові відбувається ерозія людяності».

Свого часу Ханна Арендт протиставляла силу та владу як техніку та інституцію. Влада є передумовою соціально-політичного ладу та самоціллю, тоді як сила й продуковане нею насильство є лишень знаряддям і щораз переслідують іншу мету, а революційне насильство якщо й досягає змін у владі, то лишень шляхом збільшення насилля в житті людей (Арендт, 1970, с. 80; М. де Лоне, 2023, с. 202). Вибух, у якому гине дядя Сірожа, стає каталізатором докорінних змін у суспільній організації групи. Петрович, котрий потім виявиться винним у вбивстві, легітимізує себе через самопризначення наступником та встановлює новий соціальний порядок, позначений ієрархією, агресивною маскулітністю та силою. Насилля заохочується і винагороджується, бойовики застосовують його не заради захисту, а для встановлення в групі диктатури. Цінність людини починає залежати від її користі для влади, де слабким урізають або припиняють видавати пайки. Деградація системи відбувається й через поступову втрату решток цивілізації, світла, тепла, каналізації.

Диктат насилля особливо проявляється в ставленні бойовиків-русанівців до труханівців: вони розганяють страх щодо них, відтак захоплюють і катують одного труханівця, що оплакував смерть свого сина на пляжі. Кульмінацією насилля стає рейд русанівців на Труханів острів, де злісні вороги виявляються беззахисними людьми в землянках. Бойовики на чолі з Петровичем захоплюють острів, перетворюючи його на концентраційний табір, де тримають труханівців у трудовому рабстві й куди відправляють тих, кому нема роботи. Зрештою, оповідач, попри відносно привілейоване становище, дізнавшись про ефект ослаблення, у маленькій групі зі «слабких» (жінки, діти, пані похилого віку та маленька собака)

покидає Русанівку. Віддавши половину своїх запасів за право вийти, він констатує деградацію групи сценою перегонів на машинах, де бойовики витрачають вельми обмежені ресурси заради власної забави.

«Вивітрювання» Артема Чапая є унаочненою демонстрацією мінливості всякої соціальної парадигми. Кінець світу ненадовго примушує вцілілих до зміни ставлення до насильства як несхвального, котре може застосовуватися лишень задля захисту. Захопивши владу, Петрович та його бойовики змінюють парадигму насильства вдруге, легітимізуючи та ставлячи силу в центр свого панування. Таке суспільство досить швидко перетворюється на диктатуру, із чіткою соціальною стратифікацією на сильних і слабких, де перші репресують і тероризують останніх. Коло насильства замикається, а насильство і травма стають усеприсущими. Жертва стає позбавленою і свого статусу, і справедливості, і шансу інтегрувати травму. Єдине, що їй поки лишається, — покинути групу.

V

«Усі мої тривожні дзвіночки» Євгенії Бабенко, серед іншого, є романом-травмою, де травматичний досвід розбещення нашаровується на суспільну парадигму насильства, котре потурає кривдникам і недовірливо ставиться до жертв. У такому випадку шлях травмованої людини неспівмірно ускладнюється: спершу вона має ожертвити себе, протиставити свою історію загальному дискурсові, бо лишень домігшись статусу жертви, вона може вповні дійти до інтеграції травми.

Центром роману стає історія Христини, юної студентки, котра восьмирічною дитиною пережила травматичний досвід розбещення власним дядьком Андрієм: попри часову дистанцію, травматичний епізод лишається неінтегрованим і продовжує домінувати над її еґо-оповіддю. Травма Христини має три виміри: окрім власне розбещення, другий вимір пов'язаний із суспільною парадигмою насильства, передусім сексуального, щодо жінок, охарактеризованого применшенням значення, поблажливістю до кривдників та подекуди звинуваченням жертви, про що дівчина розмірковує наприкінці: «Я розумію дівчат, які роками нічого не розповідають, бо такі коментарі нас лякають. Саме цього ми боїмося — нам не повірять, нас засудять, нас зацькують. Я знаю, що злочинця неможливо спровокувати. Що алкоголь, сукня чи час доби не мають ніякого значення» (Бабенко, 2024, с. 121). Третім виміром є кровна спорідненість із кривдником: Христи-

на чітко усвідомлює біль, який історія нанесе її близьким, тому обирає замовчувати власну травму, що одночасно стає причиною дистанціювання та ніяковості між ними, нездатності формувати близькі стосунки, відтак — соціальної ізоляції.

Переїзд Христини до Києва та життя в столиці маркований як точка біфуркації: дівчина потрапляє у простір без жодних зв'язків із її травмою і намагається реалізуватися як звичайна дівчина: знаходить друзів, романтичний інтерес, одночасно вчиться і працює. Внутрішній конфлікт прагнення до інтеграції травми та до соціального конформізму перебуває переважно в застої, однак отримує новий виток із запрошенням на весілля дядька Андрія. Прагнення Христини відмежуватися від власної травми набуває самогубчого забарвлення і завершується досвідом виходу з власного тіла, коли вона, під впливом наркотичних речовин, стикається з травматичним досвідом із позиції спостерігача. Цей епізод змушує дівчину усвідомити, що існуюча домінантна парадигма насилля нездатна зарадити, вона позбавлена справедливості й самого статусу жертви, тому вона починає шукати їй альтернативу. За підтримки психотерапевта Андрія та найкращої подруги Аліни вона приходить до нової парадигми насилля, де кривдник має понести відповідальність, а жертва — отримати допомогу від суспільства.

Внутрішнє зіткнення двох парадигм насильства відбувається всередині Христини на весіллі Андрія. Хоча вона впевненіша в собі й займає агресивнішу позицію, невербально даючи дядькові знаки своєї зневаги, дівчина досі вагається проговорити свою травму, але зрештою заявляє про неї привселюдно під час привітань молодят. Попри страх реакції на трансгресивний акт, вона отримує беззаперечну підтримку з боку своєї сім'ї та близьких, а також каєття з боку дядька, котрий повністю приймає осуд та готовий понести відповідальність за травмування племінниці. Отримавши свій статус жертви травми, Христина інтегрує цей травматичний досвід у свою еґо-оповідь, нарешті маючи змогу почати забувати його як всякий спогад і жити поза його всеприсутнім впливом.

У страхові Христини відкритися можна побачити токсичний вплив попередньої парадигми насильства, котрий примушує жертв до замовчування своєї травми, без підтримки та визнання свого статусу, заради конформізму та підтримки нормативної поведінки. Хоча їй особисто щастить, що близьке оточення стає на її бік, тим самим демонструючи готовність

до зміни парадигми, Христина зазначає, що суспільство загалом поки дотримується попередньої парадигми насилля, де жертви насилля страждають і від власне насильства, і від його замовчування, із мінімальними шансами на інтеграцію травми. Хоча окремі прошарки українського суспільства демонструють прихильність до зміни парадигми насилля, її остаточна реформа ще попереду.

VI

«Хазяїн» Маркіяна Камиша, попри формальну жанрову приналежність до кримінальних трилерів, має за другорядну фабулу травматичний досвід цькування на тлі дорослішання в Україні кінця 1990-х — початку 2000-х, де цей неінтегрований досвід продовжує впливати на жертву та на її ставлення до себе та до сприйняття парадигми насильства.

Протагоністом у тексті виступає 29-річний Вадим, якого залучають до розслідування незаконного вирубування та розкрадання поліських лісів. Вадим замовчує травми дитинства, котрі тісно пов'язані з соціальною парадигмою насильства в Україні на перетині тисячоліть. Той час для хлопчика позначений несвідомим протистоянням, з одного боку, насильством як інструментом панування, маркованим буремними дев'яностими та розгулом злочинності, — уже в передшкільному віці Вадим уперше стикається з трупом розстріляного начальника її матері — та насильством як захисним інструментом, найбільше через вплив мультсеріалу «Вольтрон», у якому цінувалися справедливість, захист слабших, командна робота та внесок усіх її учасників. Надихнувшись серіалом, він із іншими хлопчиками формують команду левів, де Вадим отримує статус Зеленого лева, найслабшого постійного учасника.

Зіткнення двох парадигм відбувається під час конфлікту команди левів із місцевими токсикоманами. Коли один із хлопчиків отримує камінь у голову, вони вирішують стати на його захист і йдуть у закинтий будинок, де збираються токсикомани. Битва між сторонами закінчується тим, що Вадим, лежачи й звиваючися від болю після удару в живіт, стає свідком того, як їхнього лідера гвалтує підліток, відтак батько лідера вбиває останнього. Батьки хлопчиків, виховані в радянській парадигмі права сильного, виявляються нездатними забезпечити справедливість та допомогти жертвам, обмежуючись тим, що замикають їх удома й намагаються відгородити від зовнішнього світу. Хлопчиків, що вже живуть у патріархальному світі,

де чоловікам не можна говорити про емоції, додатково й несвідомо примушують до замовчування власних травм. Це найбільш симптоматично у звинуваченні жертви: сім'я згвалтованого хлопчика вимушена була переїхати, від сорому, отримавши замість підтримки людське засудження.

Конфлікт боротьби парадигми насилля та справедливості продовжується в межах усього роману. Новий виток відбувається у середній школі, де вже Вадим стає безпосередньою жертвою насилля, багаторічного щоденно цькування з боку колишнього Червоного, який повністю переймає парадигму насилля. Герой фізично й морально ослабкий, аби сповідувати владу сильного, вона для нього лишається незрозумілою: «...зараз, як казав мій старий, я маю “дати сдачу”. Він часто повторював цю мантру та ніколи не пояснював суть. Всю фундаментальну значимість принципу приймати виклики, не спускати “дрібниць”, бо дрібниць не буває, якщо, звісно, хочеш лишатися рівним» (Камиш, 2024, с. 177). Це світ ієрархії, схожий на «Вивітрювання», де значимість людини вимірюється її здатністю застосовувати насилля. Вадим програє бійку й опиняється на соціальному дні, де замість підтримки отримує лишень приниження й звинувачення жертви, де фігури влади — вчителі, батьки та ін. — виявляються нездатними зарадити насиллю. Кульмінацією цькування стає згвалтування Вадима Червоним циркулем, наслідуючи травматичний епізод із їхнього дитинства, але де один стає на бік насилля, а інший — його жертвою.

Дитячі травми насильства, цькування та згвалтування переслідують Вадима в дорослому віці через ідею рівності. У соцмережах, у нічному клубі, серед київської еліти, у барі на поліських болотах — усюди чоловік прагне бути включеним, визнаним за свого. Кожне слово у свій бік він аналізує через парадигму насилля, бунтуючи не стільки через неї, скільки через страх знову опинитися на соціальному дні ієрархії. Альтернативою цьому є персонажка Соля, котра наймає його для свого розслідування. Вона втілює майже забуту парадигму справедливості, де кропітка праця та самопожертва надається до витворення невідчужуваного права на самоповагу та самооцінку, а рівність між людьми визначається не ієрархією, а е засадничою.

Убивство Соні в межах розслідування остаточно руйнують віру Вадима в парадигму справедливості. Він остаточно приймає право сильного як світоглядне, і його подальший шлях помсти обмежений прагненням не зруй-

нувати ієрархію, а скинути людей на її вершині. Після завершення періоду втечі, він повертається й проводить розслідування з майже маніакальним прагненням до конфлікту, ризикуючи та завдаючи кривди за всякої нагоди, зокрема убиваючи підлеглого Хазяїна Адідаса. Кульмінацією Вадимового прагнення до помсти стає штурм маєтку Хазяїна, заради якого чоловік влаштовує масштабну лісову пожежу, проте яке залишається нереалізованим: Хазяїн вже покинув будинок. Бунт проти вершини ієрархії лишається нездійсненим, а Вадим — в полоні власної травми, вийшовши з в'язниці конформістом, звикнувшись з ідеєю, що він «нічого не може зделать» (Камиш, 2024, с. 381).

«Хазяїн» Маркіяна Камиша фіксує чіткий взаємозв'язок між парадигмою насилля, травмою та способами інтеграції цієї травми. Текст означений вічним проговоренням травматичних досвідів Вадима, котрі, існуючи в межах права сильного, чіткої соціальної ієрархії та звинувачення жертви, позбавлені можливості на інтеграцію. Оскільки травма розглядається, серед іншого, як соціальний феномен, визнання суспільством статусу жертви має поєднуватися з підтримкою та забезпеченням справедливості, не звинуваченням та замовчуванням. У світі Вадима це вимагає насамперед зміни соціальної парадигми насилля; оскільки цього не відбувається, його травма лишається неінтегрованою. Право сильного досі існує, зокрема й через нього.

VII

Не претендуючи на повноцінне висвітлення соціальної парадигми насилля в українській літературі, — подібне дослідження, як замислювала його собі Соломія Павличко, вимагає розміру наукової дисертації — все ж стаття дає змогу зробити певні висновки. Соціальна парадигма в сучасному українському суспільстві перебуває в точці зламу, де попередня парадигма, сформована під впливом колоніальних та токсичних патріархальних моделей, демонструє все меншу придатність, особливо стосовно жертв не в значенні пейоративу, а в значенні тих, хто потребує допомоги, відновлення справедливості замість звинувачення жертви, визнання травми як наслідку насилля, а не влади, а також суспільного визнання права жертви на оповідність травматичного досвіду та підтримки на шляху до його інтеграції. Водночас треба констатувати, що нова парадигма поки перебуває в процесі становлення. У текстах Євгенії Бабенко, Артема Чапая та Маркіяна Камиша по-різному осмислюється цей межовий досвід, щораз демонструючи прямий зв'язок насилля та травми саме як явищ, що існують у суспільному контексті. Парадигма насилля багато в чому визначає не лише можливість травми, але й подальшу її інтеграцію. Допоки соціум не нормалізує насилля як крайній інструмент влади замість інструменту сили, подолання травми лишатиметься виключенням, а не правилом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко Є. Усі мої тривожні дзвіночки. Харків : Vivat, 2024. 128 с.
2. Камиш М. Хазяїн. Київ : Фоліо, 2024. 384 с.
3. М. де Лоне. Macht, Gewalt. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Т. 3. Видання третє. Київ : Дух і літера, 2023. 328 с.
4. Павличко С. Теорія літератури. Київ : Основи, 2002. 679 с.
5. Прокопенко І. Теоретичні аспекти студій травми (термінологія, проблематичні моменти та схема розбору): спроба аналізу. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2024. Вип. 24. С. 91–98. URL: <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2024.24.9>
6. Чапай А. Вивітрювання. Чернівці : Книги — XXI, 2021. 176 с.
7. Ardent H. On Violence. Hancourt, Brace & Company, 1970. 106 p.
8. Caruth Cathy. Trauma: Explorations in Memory. Johns Hopkins University Press, 1995. 277 p.
9. Caruth Cathy. Unclaimed Experience: Trauma, narrative, and history. Johns Hopkins University Press, 1996. 167 p.
10. Craps Stef. Postcolonial Witnessing: Trauma Out of Bounds. Palgrave Macmillan, 2013. 170 p.
11. Gupta Arpita, Bhattacharya Prama, Ravi Priya Kumar. Revisiting the Paradigm Shift in Trauma Studies: Twenty-Five Years of Veena Das' 'Our Work to Cry: Your Work to Listen'. *Journal of the Anthropological Survey of India*. 2019. 68(1). Pp. 70–84. URL: <https://doi.org/10.1177/2277436X19844898>
12. Hinrichsen Lisa. Trauma Studies and the Literature of the U.S. South. *Literature Compass*. 2013. Vol. 10. Issue 8. Pp. 605–617. <https://doi.org/10.1111/lic3.12079>
13. Kiyimba Nikki, Buxton Christina, Shuttleworth Jo, Pathe Emily. *Discourses of Psychological Trauma*. Palgrave Macmillan Cham, 2022.

14. Koch, Ulrich. Between Social Criticism and Epistemological Critique: Critical Theory and the Normalization of Trauma. *Languages of Trauma: History, Memory, and Media*. (Ed.) Peter Leese, Jason Crouthamel and Julia Barbara Köhne, Toronto: University of Toronto Press, 2021. URL: <https://doi.org/10.3138/9781487539405-013>
15. Lewis-Fernandez Roberto, Kleinman Arthur. (1994). Culture, Personality and Psychopathology. *Journal of Abnormal Psychology*, 103(1), 67–71.
16. Nurten Gunduz, Tzu Yu Allison Lin, Mehmet Sincar. (2023). Feminine Narrative, Trauma and Cultural Theory. *US-China Education Review B*, Sep.-Oct. 2023. Vol. 13, No 5, 278–286. URL: <https://doi.org/10.17265/2161-6248/2023.05.002>
17. Pividori Cristina. [Review of Contemporary Trauma Narratives. Liminality and the Ethics of Form, by S. Onega & J.-M. Ganteau]. *Atlantis*. 2016. Vol. 38(2). Pp. 241–247. <http://www.jstor.org/stable/26330857>
18. Sitauze Sherie. Trauma theory and its inability to encompass the experiences of the non-western postcolonial subject. URL: https://www.academia.edu/44295180/Trauma_theory_and_its_inability_to_encompass_the_experiences_of_the_non-western_postcolonial_subject
19. Suarez Eliana. Trauma in Global Contexts: Integrating local practices and socio-cultural meanings into new explanatory frameworks of trauma. *International Social Work*. 2016. Vol. 59 Issue 1. URL: <https://doi.org/10.1177/0020872813503859>
20. van der Kolk Bessel, van der Hart Onno (1991). The Intrusive Past: the Flexibility of Memory and the Engraving of Trauma. *American Imago*. 1991. Vol. 48(4). Pp. 425–454. URL: https://www.researchgate.net/publication/304347531_The_intrusive_past_The_flexibility_of_memory_and_the_engraving_of_trauma
21. Wertheimer Eric, Casper Monica J. Within trauma: An introduction. In *Critical Trauma Studies: Understanding Violence, Conflict and Memory in Everyday Life*. New York University Press, 2016. Pp. 1–16.
22. American Psychiatric Association: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition. Arlington, VA, American Psychiatric Association, 2013. 992 p.

REFERENCES

1. Arendt, Hannah (1970). On Violence. Hancourt, Brace & Company.
2. Babenko, Yevheniia (2024). Usi moi tryvoznyi dzvinochky [All My Anxious Bells]. Vivat [in Ukrainian].
3. de Launay, Marc. (2023). Macht, Gewalt. Yevropeyskyi slovnyk filosofii: Leksykon neperekladnosti. Tom tretii. Vydannia tretie. Dukh i litera [in Ukrainian].
4. Caruth, Cathy (1995). *Trauma: Explorations in Memory*. Johns Hopkins University Press.
5. Caruth, Cathy (1996). *Unclaimed Experience: Trauma, narrative, and history*. Johns Hopkins University Press.
6. Chapai, Artem (2021). *Vyvitriuvannia [Erosion]*. Knyhy — XXI [in Ukrainian].
7. Craps, Stef (2013). Postcolonial Witnessing: Trauma Out of Bounds. Palgrave Macmillan.
8. Gupta, Arpita, Bhattacharya Prama, & Ravi Priya Kumar (2019). Revisiting the Paradigm Shift in Trauma Studies: Twenty-Five Years of Veena Das' 'Our Work to Cry:Your Work to Listen'. *Journal of the Anthropological Survey of India* 68(1) 70–84. <https://doi.org/10.1177/2277436X19844898>
9. Hinrichsen, Lisa (2013). Trauma Studies and the Literature of the U.S. South. *Literature Compass*, 10, 605617. <https://doi.org/10.1111/lic3.12079>
10. Kamysh, Markiiian (2024). Khaziain [Boss]. Folio [in Ukrainian].
11. Kiyimba, Nikki, Buxton Christina, Shuttleworth Jo, Pathe Emily (2022). *Discourses of Psychological Trauma*. Palgrave Macmillan Cham.
12. Koch, Ulrich (2021). Between Social Criticism and Epistemological Critique: Critical Theory and the Normalization of Trauma. *Languages of Trauma: History, Memory, and Media*, (ed) Peter Leese, Jason Crouthamel and Julia Barbara Köhne, Toronto: University of Toronto Press. <https://doi.org/10.3138/9781487539405-013>
13. Lewis-Fernandez, Roberto, & Kleinman, Arthur (1994). Culture, Personality and Psychopathology. *Journal of Abnormal Psychology*, 103(1), 67–71.
14. Nurten, Gunduz, Tzu Yu Allison Lin, & Mehmet Sincar (2023). Feminine Narrative, Trauma and Cultural Theory. *US-China Education Review B*, Sep.-Oct, 2023, Vol. 13, No 5, 278–286. <https://doi.org/10.17265/2161-6248/2023.05.002>

15. Pavlychko, Solomiia (2002). Teoriia literatury [Theory of Literature]. Osnovy [in Ukrainian].
16. Pivodori, Cristina (2016). [Review of Contemporary Trauma Narratives. Liminality and the Ethics of Form, by S. Onega & J.-M. Ganteau]. *Atlantis*, 38(2), 241–247.
<http://www.jstor.org/stable/26330857>
17. Prokopenko, Ivan. (2024). Teoretychni aspekty studii travmy (terminolohiia, problematychni momenty ta skhema rozboru): sprobna analizu [Theoretical Aspects of Trauma Studies (terminology, problematic issues and analytical framework): an attempt at analysis]. *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii / Literary Process: Methodology, Names, Trends*, 24, 91–98 [in Ukrainian].
<https://doi.org/10.28925/2412-2475.2024.24.9>
18. Sitauze, Sherie (2020). Trauma theory and its inability to encompass the experiences of the non-western postcolonial subject.
https://www.academia.edu/44295180/Trauma_theory_and_its_inability_to_encompass_the_experiences_of_the_non_western_postcolonial_subject
19. Suarez, Eliana (2016). Trauma in Global Contexts: Integrating local practices and socio-cultural meanings into new explanatory frameworks of trauma. *International Social Work*, Volume 59, Issue 1, January 2016.
<https://doi.org/10.1177/0020872813503859>
20. van der Kolk Bessel, van der Hart Onno (1991). The Intrusive Past: the Flexibility of Memory and the Engraving of Trauma. *American Imago*, 48(4), 425–454.
https://www.researchgate.net/publication/304347531_The_intrusive_past_The_flexibility_of_memory_and_the_engraving_of_trauma
21. Wertheimer, Eric, Casper Monica J (2016). Within Trauma: An introduction. In *Critical Trauma Studies: Understanding Violence, Conflict and Memory in Everyday Life*. New York University Press.
22. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Fifth Edition. Arlington, VA, American Psychiatric Association.

Ivan Prokopenko.

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0009-0009-3220-4482>
 e-mail: i.prokopenko182@gmail.com

**SOCIAL PARADIGM OF VIOLENCE AND TRAUMA AS SOCIAL PHENOMENA
 IN CONTEMPORARY UKRAINIAN LITERATURE**

Contemporary Ukrainian literature continues to reflect, document, and interpret the fundamental shifts changes that have taken place in Ukrainian society over the past decade or so. This turning point has led to a need to re-examine the cultural frameworks upon which Ukrainian society is built, including the paradigm of violence, which has proven incapable of responding to contemporary societal demands. At the same time, the concept of trauma is becoming increasingly prevalent, as Ukrainian literary studies increasingly draw on international research in trauma studies, yet encounter a lack of coherence in theoretical developments. There is a need to clarify the importance of narrative for trauma as a term and to establish the connection between violence and trauma, which form the basis of this study.

The aim of this article is, firstly, to attempt to systematise the central concept of trauma studies — trauma — by emphasising its narrative aspect and giving it a social dimension, and secondly, to analyse the interconnection between the paradigms of violence and trauma as social phenomena in contemporary Ukrainian literature based on three novels: Artem Chapay's "Erosion", Yevheniia Babenko's "All My Anxious Bells" and Markiyam Kamysh's "Boss".

The article, comprised of seven sections including the conclusions, can be broadly divided into theoretical and practical parts. Within the theoretical section of the article, a new definition of trauma was proposed as a striking emotional component of the human ego-narrative. This definition emerges as an attempt to reconcile centripetal oppositions within the field of trauma studies, based on five fundamental theses: 1) shifting the focus from the traumatic event to the trauma bearer's perception of it. 2) the emphasis is placed on the importance of memory in a person's life. 3) the emotional factor is recognised and highlighted. 4) the traumatic event is stripped of its uniqueness, yet remains extraordinary. 5) the definition of trauma involves conceptualising it through the category of narrative. The researcher considers that narrativization is a key characteristic for the integration of trauma, which otherwise remains in a state defined as eternal retelling.

In the practical section of the article, an analysis was conducted of the relationship between the paradigm of violence and trauma, based on the above-mentioned novels. The researcher established that trauma is a consequence of the instrumentalisation of violence, which involves not just exercising power, but dominating the victim. The previous paradigm of violence not only affirms the right of force and social hierarchy, where the perpetrator is strong and the victim is weak. At the same time, the victim is deprived of their status as a victim, of equality, and of the right to receive support, and is also forced to remain silent about their own experience for the sake of conformity. Integration, however, is only possible through speaking out about the trauma, which means, first and foremost, transgressing existing social norms. Without at least some degree of social support, speaking out cannot become a narrative; consequently, overcoming the consequences of trauma requires social recognition of the victim as such and a certain restoration of justice. Ukrainian society currently finds itself in a transitional state, where the influence of the old paradigm persists, as the new paradigm of violence is still in the process of taking shape. Ukrainian society currently finds itself in a transitional state, where the influence of the old paradigm persists, as the new paradigm of violence is still in the process of taking shape. The analysed texts represent a state of liminality, where a paradigm shift — and consequently the integration of trauma — depends primarily on social circumstances and the circle of support.

Keywords: violence, trauma, contemporary Ukrainian literature.

Стаття надійшла до друку 17.02.2026.

Прийнято до друку 05.05.2026.